

Историјски корени и изазови геополитике савремене Русије

УДК: 355.47:327:355.43](470)

Проф. др Зоран Килибарда, пуковник и мр Јованка Шарановић

Утицај карактеристика географског простора на политику руске државе од њених зачетака – у облику тзв. Кијевске Русије, затим Московске кнежевине и царске Русије, преко Совјетског Савеза, до садашњих дана – пружа емпиријски доказ „реалистичне“ геополитике, у којој су биле повезане снага, раздаљина и експанзија. Обрасци формирања геополитичког размишљања и понашања били су слични у свим фазама постојања Русије, али су њихова форма и значај варирали зависно од историјских периода.

Русија је, тренутно, с обзиром на тешку економску ситуацију, нестабилне политичке односе у земљи и неодговарајућу демографску слику, под снажним спољашњим и унутрашњим геополитичким притисцима. Она има три стратегијске геополитичке варијанте у вези са спољнополитичким аспирацијама: стратегију експанзије, стратегију попуштања и позициону стратегију.

Поред наведених, постоје и друге варијанте с обзиром на смер тих аспирација. У том смислу говори се о три главне оријентације савремене Русије: окретање Западу (атлантизам), окретање Истоку (урализам) и окретање себи (неоантиимперијализам). Коју ће оријентацију прихватити зависи од тога која има највеће изгледе за оживотворење у виду конкретнијег геополитичког понашања.

Увод

У настајању и развоју сваке државе одувек су биле веома значајне географске карактеристике простора на којем се налази, као и простора који је окружује, односно, којем гравитира. Наравно, у прошлости је тај утицај био много израженији, када су физичка освајања и физичка контрола територије и њени природни ресурси били основна мерила снаге једне државе и, самим тим, једна од основних (или основна) преокупација њене спољне политике. Због тога су у некадашњим политичким теоријама скоро сва дешавања у међународној политици објашњавана на основу географије, а параметри за процену војно-политичке позиције неке земље, као и основа за прогнозирање њених поступака, били су: локација, величина територије, рељеф, прилазни правци, интересне зоне, сфере утицаја, тампон-зоне, и друго.

Наглашавањем значаја географског амбијента предодређен је настанак геополитике као дисциплине која се бави утицајем географског

простора на политику државе. Појам геополитика близак је појму политичка географија, и ти се термини понекад поистовећују, мада између њих постоји сасвим одређена разлика. Политичка географија, како наводи Осмо Туоми, објашњава настајање и деловање политичких снага у оквиру простора, док геополитика презентује просторну ситуацију кроз текстове, чланке и принципе понашања, којима се, експлицитно или имплицитно, политици сугерише правац деловања.¹

Геополитика се мењала зависно од тога колико су новим сазнањима (искуствена и теоријска) потврђивана или побијана првобитна становишта, а зависно од тога мењале су се и интерпретације улоге географског чиниоца у обликовању руске политике. Према старим геополитичким обрасцима, репрезентива географског детерминизма, територијална експлоатација Русије, као заједнички именитељ њених спољнополитичких стремљења, тумачила се сплетом одговарајућих географских околности. У вези с тим, кориштене су идеје о вечитом сукобу „света копна“ и „света мора“ и природној тежњи земаља из тзв. средишта или срца света (Heartland) да изађу на „обалско подручје“, као и идеје о јединственој контроли простора и држави као географском организму који тежи највећем могућем увећању своје моћи.

Иако су стари геополитички постулати засновани на разборитом тумачењу многих збивања из руске историје, као што су задивљујући темпо територијалне експанзије према Истоку или исход рата с Наполеоном, па и сламање инвазије Хитлерове Немачке, на основу њих, с обзиром на пренаглашавање значаја једног чиниоца (географски), не могу се ваљано проценити актуелна збивања и поуздано прогнозировать будући правци, који су условљени мноштвом чинилаца високог степена међусобне интеграције. Зато је све чешћи став да географија индиректно утиче на политику тако што, на пример, детерминише економску географију, која такође утиче на политику. Уместо просторно одређених материјалних ресурса, примат међу чиниоцима рата, а самим тим и политичке моћи, преузимају технички прогрес и људски ресурси, тако да поседовање велике територије више није гаранција превласти.² На основу тога, Туоми указује на неопходност да се геополитика дефинише на нов начин, тако да кореспондира с условима који владају у савременом свету, уз напомену да она има два аспекта – теоријски и практични аспект.³

Теоријска геополитика проучава односе између физичког простора и међународне политике, развија моделе за просторну поделу света на кооперативне и компетитивне делове због историјских, економских и политичких разлога, и анализира како учесници интерпретирају политичке, економске и војне последице те поделе. Као практично понашање, геополитика државе или неке друге територијално дефинисане

¹ O. Tuomi, *New Geopolitics, The World System and Northern Europe seen from a Modern Geopolitical Perspective*, Helsinki, National Defence College, 1998.

² Немачка и Јапан се у вези с тим помињу као примери земаља са малом површином, али великим могућностима и значајним утицајем.

³ O. Tuomi, *исто*, стр. 36.

заједнице значи стремљење ка географски дефинисаним циљевима који су повезани са њеним економским и политичким положајем, безбедношћу и културом. При томе треба узимати у обзир чињеницу да је тзв. *практична геополитика* умногоме заснована на властитој перцепцији света и своје позиције у свету. Геополитичка димензија свести о властитој позицији назива се *геополитичким кодом* и означава субјективно схватање позиције сопствене државе, њених интереса, циљева, могућности и опасности којима је изложена.

За ваљану интерпретацију одређеног геополитичког понашања и прогнозирање будућих корака, поред релевантних објективних (мерљивих, односно процењивих) параметара, неопходно је познавати и геополитички код релевантних политичких актера (субјекти геополитичког понашања), тј. проникнути у део садржаја њихове менталне мапе који „покрива“ подручје спољнополитичких аспирација. Променљивост те варијабле и њена тешка мерљивост неизбежно умањују степен поузданости геополитичких прогноза, и то утолико више уколико је више политичких актера и уколико је израженија међузависност њихових поступака.

Експанзија и сфере утицаја – основа геополитике царске Русије и Совјетског Савеза

Еволуцију руске државе, од њених зачетака у облику тзв. Кијевске Русије, затим кнежевина Новгород, Владимир и других, преко Московске кнежевине и царске Русије, све до њеног утапања у заједницу совјетских република, карактерише значајна територијална експанзија, с повременим периодима суздржавања и дефанзиве ради одбране достигнутих позиција или консолидовања унутрашњих прилика.

Правци експанзије мењани су зависно од аспирација династије и расположивих економских и војних ресурса за њено остваривање. Током 16. века руска експанзија је првенствено била усмерена ка истоку. Продор на запад блокирале су Литванија и Шведска, што је спречавало приступ Балтичком мору. Заузимањем Казана на Волги (важног упоришта Татара), 1552. године, отворен је пут ка Централном Уралу и Сибиру. Током једног века, након заузимања Казана, Русија се пробила 5.000 km ка истоку, све до Пацифика.

У 18. веку Петар I (Велики) преусмерио је експанзију Русије са истока ка Европи. У његово време (1682–1725) Русија је продрла на Балтик и анектирала Естонију, Литванију и крајеве југоисточне Финске. Након тога, успела је да дуже од деценије држи упориште на Црном мору, док је на Далеком истоку, заузела Камчатку и Курилска острва. Катарина II (Велика) наставила је експанзију према Европи. Током њене владавине (1762–1796) анектирани су Литванија, Белорусија и делови Пољске, па је Русија први пут у историји имала заједничку границу са Прусом и Аустријом. Осим тога, Катарина је успела оно што није успео Петар Велики: заузимањем прилаза северним обалама

мора (1774) и анектирањем Крима (1783) учинила је Русију црноморском силом.

Током 19. века главни правац руске експанзије био је усмерен према југу, па је Русија успоставила доминацију над подручјем Кавказа и централне Азије. Због Наполеонових ратова у Европи, до 1815. године, под окриљем Русије нашла се Финска, већи део етничког простора Пољске и Бесарабија. Међутим, период руске експанзије на запад ближио се крају. Коначна прекретница у руској експанзији у Европи био је пораз у Кримском рату (1853–1856), на сопственој територији. До краја 19. века, током петогодишњег периода експанзије, Русија је на северу и истоку допрла до самих граница континента, на југу је дошла до обода високих планина и сфере утицаја британске империје и делила је Црно море с Отоманским царством. На прекретници века окренула се Далеком истоку, оспоравајући Јапану утицај на Корејско полуострво. Рат против Јапана (1904–1905) завршен је поразом Русије и губитком престижа на светској сцени.

Русија је у Први светски рат ушла на страни Антанте, рачунајући на нова територијална проширења и поправљање пољуљаног угледа светске силе. Њене претензије на почетку рата биле су делови територија Немачке и Аустроугарске монархије и турски мореузи. Међутим, после преврата у Октобарској револуцији, под бољшевичком влашћу, одрекла се, барем привремено, територијалних амбиција царског режима и склапањем сепаратног Брестлитовског мира с Централним силама (3. марта 1918), уз значајне уступке противнику, иступила из рата.⁴ Тиме је окончан вишевековни период територијалне експанзије царске Русије. Међутим, резултати те експанзије, исказани првенствено величином поседнутог простора и богатством његових природних ресурса, имали су велики, ако не и одлучујући утицај на обликовање геополитичког кода совјетске државе, која је, фактички, била наследник територијалне баштине руског експанзионизма.

Бољшевичка власт је негирала вредност свега што је у политичкој теорији и пракси настало и неговано у дореволюционарном периоду, па је двадесетих година 20. века у Совјетском Савезу геополитика називана буржоаском псеудонауком. Међутим, упркос том безрезервно брањеном официјелном ставу, у пракси се политика совјетских лидера заснивала на чисто геополитичким калкулацијама, мада често прерушеним у изјаве о класним интересима и идеологији. Наиме, Совјетски Савез је, слично свом претходнику – царској Русији, од које је наследио територију задивљујућих размера и респективне природне ресурсе, примењивао мноштво класичних геополитичких поступака, од концепта

⁴ На основу тог мировног уговора Русија се одрекла Пољске, Литваније и Курландије (део Летоније); признала самосталност Украјине, Естоније, Летоније и Финске и уступила Турској Ардахан, Карс и Батуми (*Војна енциклопедија*, ВИЗ, Београд, 1971, том 2, стр. 9). Истина, само два дана након капитулације Немачке, иста бољшевичка власт је поништила Брестлитовски уговор, али су његове политичко-правне консеквенце видно утицале на односе совјетске државе са државама које су биле предмет њене нагодбе са Централним силама.

контроле простора до идеје о држави као географском организму који тежи највећем могућем увећању своје моћи. Наравно, у свему томе значајну улогу је имала и идеологија, која је све време била једна од константи деловања совјетске администрације на међународној сцени.

Током бољшевичке револуције у Русији је очекивано брзо ширење пролетерске револуције широм света. Сходно томе, Лењин је до 1920. године покушавао да постави идеологију изнад политике, верујући да геополитика неће бити потребна у друштву без класа и граница у светским размерама. Стога је Брестлитовски мир требало да послужи само као предах до новог таласа револуције. Али, када су се наде у брзо ширење револуције на читав свет показале као неосноване, совјетска Русија се вратила класичној геополитици. Тако је сан о општој светској револуцији изазвао настојање да се повећа државна контрола над простором, а идеологија је била у функцији те контроле. То реципрочно генерисање карактерисало је однос између идеологије и геополитике у Совјетском Савезу од двадесетих до осамдесетих година 20. века.⁵ Према том моделу, геополитички успеси Совјетског Савеза, између осталог, требало је да се користе за ширење идеологије светске револуције у нова подручја, а тако промовисана комунистичком идеологијом требало је да се ојача позиција државе.

Бољшевици су већ током првих година владавине враћали једну по једну територију бивше руске царевине које су се одвојиле током 1918. и 1919. године. Та геополитичка фаза, која је наступила почетком двадесетих година, могла би да се назове фазом консолидације. Крајем двадесетих година Совјетски Савез се окренуо себи, и све до краја тридесетих година 20. века није значајно повећавао простор под својом непосредном контролом, али је покушавао да прошири посредну геополитичку контролу изван своје територије. После неуспеха револуције у земљама на западу њиховим комунистичким партијама је наложено да не дижу револуцију, већ да слабе сопствену државу. Тако се, тражећи и стварајући идеолошке партнере у иностранству, СССР мешао у унутрашњу политику других земаља. Међутим, Стаљин је био заинтересован за победу комунизма у другим земљама само ако је био сигуран да ту победу може и да контролише.⁶

Средином тридесетих година јачање Немачке условило је промене у геополитици Совјетског Савеза. Русификација мањинских подручја, напуштена двадесетих година, поново је актуелизована крајем тридесетих година. Средином тридесетих година СССР ушао је у међународну политику активније него до тада, а безбедност и предност тежио је да

⁵ Поред реципрочног генерисања, Плесаков је у политичкој пракси идентификовао још два модела интеракције између геополитике и идеологије. То су: модел реципрочне редукције (взаимогашение) и модел доминације геополитике над идеологијом (К. Плесаков, *Геоидеологическая парадигма*, Российский научный фонд, 1994).

⁶ Такву политику илуструје и став званичника из Москве према политичким збивањима у Југославији (посебно према деловању КПЈ) током Првог светског рата и након успостављања комунистичког режима.

оствари традиционалним балансом моћи, помоћу комбинација са једном или другом страном. Пакт са Немачком, у августу 1939, учинио је могућим геополитички продор Совјетског Савеза у источну Европу, тако да је СССР могао да поврати већину територија које је руска империја изгубила, током Првог светског рата, на својим западним границама.

У геополитичком продору према источној Европи идеологија је имала другоразредни значај у односу на геополитику. Према томе, успостављање поновне контроле над простором није било засновано на идеолошкој експанзији. Успостављање идеолошке контроле над балтичким државама, Белорусијом и западном Украјином започето је тек након припајања тих територија. Совјетски Савез се понашао као и свака друга држава – према сопственим интересима. Стога су у званичним изјавама навођени неидеолошки мотиви. Молотов се, на пример, бранећи совјетско-немачки пакт позивао на национални интерес, без икакве везе са пролетеријатом. На основу таквог понашања Совјетског Савеза Весон је закључио да је главни правац Стаљинових територијалних стремљења био традиционално руски, и да није имао никакве везе с идеологијом комунизма.⁷

Током Другог светског рата додатно је ослабљен значај идеологије у совјетској и геоидаолошкој парадигми, а Совјетски Савез је извукао максимум предности из својих савеза, прво с Немачком, а касније са САД и В. Британијом против Немачке. Као и у периоду 1939–1941. године, совјетска војна освајања у источној Европи била су учвршћена идеолошком трансформацијом потчињених земаља. Још једном се потврдило да Стаљинова геополитика није била заснована на поверењу у пролетерски интернационализам, већ на ширењу поседа под контролом Совјетског Савеза. Као последица Другог светског рата, однос између идеологије и геополитике попримио је форму реципрочног генерисања, само у другачијем политичком амбијенту – у биполарном свету. Однос између Совјетског Савеза и САД, према Плесакову, карактерисала је пат позиција, тако да Совјетски Савез, као континентална сила, није могао да уздрма америчку доминацију над морем, а САД, као поморска сила, нису могле да редукују тотално геополитичко поље Совјетског Савеза. Континентална сила није била осетљива на поморску силу, и обратно, па је конфликт био могућ једино у граничним зонама тих сила.⁸

Почетком педесетих година две важне околности утицале су на совјетску геополитику. Прво, и Совјетски Савез и САД постали су способни да воде нуклеарни рат, и друго, промене на врху совјетске државе и партије после Стаљинове смрти праћене су видним променама у спољној политици Совјетског Савеза. Због могућности нуклеарног ратовања радикално су промењене могућности контроле простора војним средствима, па је доведена у питање безбедност територијалних држава. „Природне границе“, тампон-зоне и географски простор, као

⁷ R. Wesson, *The Russian Dilemma*, Preager Publishers, 1986.

⁸ К. Плесаков, *исто*, стр. 60.

стратегијска предност, изгубили су умногоме традиционални војно-политички значај, тако да је развојем нуклеарних ракета поништена, или барем релативизирана непробојност географских граница, а Совјетски Савез је постао осетљивији на нападе.

Спољна политика Совјетског Савеза преобликована је под Хрушчовљевом владавином. Једна од његових првих премиса био је концепт „мирољубиве коегзистенције“, према којем је свет требало да се преобрати у социјализам без рата, путем еволутивних процеса. Друга премиса је била недопустивост нуклеарног рата. Совјетски Савез је предузео и нагле миротворне кораке, укључујући споразум с Аустријом и Југославијом. Али предузети су и неки експанзионистички кораци. Весон тврди да је стратегија коју је тада примењивао Совјетски Савез била, у ствари, стара руска стратегија експанзије у Азији – експанзија преко мање развијених земаља ради остварења предности у надметању са Западом.⁹ Упоредо с „мирољубивом коегзистенцијом“, Совјетски Савез је педесетих година почео да нуди економску и политичку сарадњу мање развијеним народима Азије и Африке верујући да ће те земље бити неутралне у сукобу Исток – Запад и да ће се прве окренути табору социјалистичких земаља, предвођених Совјетским Савезом. Та стратегија имала је мало успеха јер су се нови потенцијални партнери прибојавали совјетске доминације. Такође, није се испунило ни очекивано обједињавање Источне Европе. Наиме, разочарење у економски развој у тим земљама деловало је лоше на интегративни процес, а постојала су и супротна настојања због којих је совјетска политика према земљама тог региона постала сувише крута и недовољно привлачна. Изгледа, ипак, да су основни геополитички циљеви СССР-а у време Хрушчова били обезбеђивање војне сигурности и консолидација моћи у Источној Европи.

Политика Совјетског Савеза постала је конзервативнија за време Брежњева. Док је Хрушчов рачунао на економске везе као на чинилац обједињавања Источне Европе, Брежњев се усредредио на војно јединство преко Варшавског пакта. У Европи је примењена тзв. Брежњевљева доктрина, која је значила ограничени суверенитет унутар социјалистичког лагера. Уместо дотадашњег наглашавања економских веза, трећем свету је нуђена војна помоћ. Хрушчов је драстично редуковао совјетску војну моћ, док су под Брежњевом оружане снаге стално повећаване. Совјетски Савез је наставио да ствара геополитичке контролне тачке у Евроазији ширењем утицаја на Вијетнам и Лаос (подржавао је настојања Северног Вијетнама да прошири свој геополитички простор као противтежу Кини). Напори у Африци били су усмерени на ширење сфере совјетског утицаја, посебно у Анголи и Мозамбику, Етиопији и у неколико других држава, укључујући Јужни Јемен и Бенин – државе које су генерално следиле Совјетски Савез мада њихове владајуће гарнитуре нису биле сасвим марксистичко-лењинистичке.

⁹ Wesson, *исто*, стр. 94–99.

У односима између СССР-а и САД доминирала су војна питања. Седамдесете године биле су деценија детанта, до којег је дошло на Московском самиту 1972. године, када су САД прихватиле Совјетски Савез као равноправну суперсилу. Међутим, због супротстављених намера и очекивања суперсила детант је коначно пропао 1979. године, када је Совјетски Савез војно интервенисао у Авганистану, што је изазвало контрамере САД, Кине и многих западних земаља.¹⁰ Совјетски Савез је био изложен снажном геополитичком притиску. На пример, САД разместили су у Европи нуклеарно оружје средњег домета, промењен је став у вези с контролом оружја и интензивирана је безбедносна сарадња с Јапаном и Кином. Истовремено, догађајима у Пољској у периоду 1979–1981. године наговештено је унутрашње слабљење Варшавског уговора које је, десет година касније, кулминирало његовим распадом.

Однос између САД, Кине и СССР-а почео је да се мења осамдесетих година, када је Кина иницирала постепено сређивање односа са СССР-ом, без учешћа Сједињених Држава. Истовремено, Совјетски Савез желео је да уздрма америчко-кинеску геополитичку сарадњу сматрајући да је усмерена против њега. Кинески услови били су јасни: повлачење совјетских трупа из Авганистана и са кинеско-совјетске границе, као и повлачење Вијетнама из Камбоџе. Из совјетске перспективе, прихватање тих услова, уз притисак са Запада, било је немогуће, али је, према процени Плесакова, изгледало изводљиво у случају да се упоредо приступи сличним променама у глобалном геополитичком систему.¹¹

Осамдесетих година Совјетски Савез се суочавао са све већим тешкоћама у одржавању своје војне, политичке и економске безбедности и с дезинтеграционим тенденцијама унутар сопствене сфере утицаја. Његов спољашњи, истурени геополитички круг – који су чиниле земље у развоју, затим географски удаљене социјалистичке земље (Куба и, својевремено, Кина и Југославија), као и западне земље које су сарађивале са Совјетским Савезом (на пример, Финска) – одавно је био попустио. С обзиром на то да је био хетероген и да није био географски и економски повезан, тај круг се брзо распао након што су се неки од његових елемената дистанцирали од СССР-а, а други изгубили совјетску подршку. Следећи геополитички круг, који се протезао непосредно око Совјетског Савеза и који је обухватао социјалистичке земље источне, централне и југоисточне Европе и Азије, био је дуго стабилна и изузетно важна зона. Али, крајем осамдесетих година и тај појас је почео да пуца, а распадом његове главне споне – Варшавског уговора и Савета за узајамну економску помоћ и сарадњу, упоредо с уједињењем Немачке и повлачењем совјетских трупа из земаља чланица Варшавског уговора, коначно је разорен. Дезинтеграција унутрашњег круга, који су чиниле

¹⁰ Н. Gelman, *Rise and fall of Detente*, Problems of communism, 1985, march-april, Vol. 34.

¹¹ К. Плесаков, *исто*, стр. 89–90.

совјетске републике чија је територија била у саставу царске Русије, започета је већ 1987. године, када су неке од тих република стекле независност, што је био наговештај коначног распада СССР-а који је уследио 1991. године.

Са распадом Совјетског Савеза и само његово језгро – Руску Федерацију (састављену од аутономних ентитета различитог нивоа, од републике до округа) захватили су дезинтеграциони процеси. Неке аутономне области тражиле су бољу позицију у административној хијерархији, а неке су се изјасниле за независност. У ствари, њихова конфронтација с федералним центром била је слична претходној конфронтацији совјетских република са централом Совјетског Савеза. Начин на који су разрешени ти захтеви за већом аутономијом, односно независношћу, предодредио је правац будућих збивања унутар Федерације и, донекле, њену глобалну геополитичку оријентацију.

Геополитика послесовјетске Русије

Совјетски Савез, последњих година свог постојања, и Русија, непосредно након распада Савеза, чинили су много уступака Западу, па је Русија била принуђена да, у односу на Запад, промени своју спољнополитичку позицију, која је била тесно везана са њеним радикалним и наглим заокретом од планске ка тржишној привреди. Осим те прозападне, званично одбачене оријентације која није сасвим ирелевантна, у Русији, према оцени неких аналитичара, постоје још најмање три спољнополитичке позиције.¹² Једна од јасно препознатљивих варијаната јесте она коју заступају тзв. умерени конзервативци, чије је основно становиште да Русија треба да избегне претерану зависност од Запада и да ствара своје сфере утицаја на простору најближих суседа. Њих подржавају институционалне снаге, као што су војни врх, индустријски менаџери и главни сектори федералне администрације. Група умерених либерала наглашава значај прагматизма и заговара спољну политику засновану на реалној процени руских националних интереса. Трећа група, коју подржавају радикална левица и десница, залаже се првенствено за поновно изграђивање статуса суперсиле, ако је нужно, и уз примену војне силе.

У целини, у већини спољнополитичких оријентација постоји тенденција повећања значаја геополитике у односу на идеологију, што значи да су некадашњи идеолошки конфликти у садашње време, а можда и трајно, замењени борбом за сфере геополитичког утицаја. То је условљено потребом да се консолидује нова држава и дефинишу њене сфере утицаја, и да се њена спољна политика прилагоди измењеној ситуацији. Зато је заједничка преокупација руских геополитичара реформа класичне геополитике која је условљена променама у физичком амбијенту

¹² D. Kerr, *The New Eurasianism: The Rise of Geopolitics in Russia's Foreign Policy, Europe-Asia, Studies*, 1995, Vol 47, No 6, p. 977 у Sherr, I. *Russia geopolitics and crime The World Today*, February 1955, p. 34.

и новим приоритетом у понашању државе, као и повећањем политичког значаја неких чинилаца који нису у директној вези с физичким амбијентом.

Традиционални и савремени параметри у процени геополитичке позиције Русије

Говорећи о аспектима савремене геополитике, Константин Сорокин указује на неопходност да се у геополитичким анализама и процени геополитичког ауторитета државе идентификују и уважавају нови чиниоци. При томе, сугерише да заговорници нове фундаменталне геополитике анализирају кретање не само на глобалном нивоу већ и на регионалном, субрегионалном и унутардржавном нивоу, обухватајући укупност интереса државе и комбинације дивергентних, паралелних и међузависних процеса.¹³ Тај нови приступ не значи занемаривање географије, односно сржи класичне геополитике. Намера је, у ствари, да се географским чиниоцима додају остали геополитички ингредијенти садашњег света и да се, на основу њихове интеракције, процени њихов релативни појединачни и укупни значај.

У садашње време привреда се најчешће наводи као један од доминантних геополитичких чинилаца. Њен значај се повећава и на унутрашњем и на спољашњем плану. Односи између привреде и физичке околине се мењају: ако је раније физичко окружење значајно утицало на привреду, сада привреда такође значајно утиче на окружење. Везе између привреде, суверенитета државе и спољашњих економских утицаја много су чвршће него раније а глобализацијом односа повећава се интензитет интеракције. Зато Плесаков предлаже замену класичних постулата о сукобу континенталног центра и поморске периферије идејом о економској и политичкој међузависности тих двају елемената.¹⁴

Револуција у области информација, коју многи пореде с проналаском штампарије, парне машине или електрификације, такође је један од значајних нових геополитичких чинилаца. Зависно од информативних способности, једна земља може брже или спорије да се интегрише у глобална тржишта или институције, као и да створи стратешке предности. У случају Русије, информације имају геополитички значај због огромне територије и потребе за међународним комуникацијама као претпоставком економског раста. Али, Русија је до сада у том погледу веома заостајала за развијеним земљама.

Настало је и неколико великих промена у војном аспекту геополитике. Развојем и применом војних технологија у области разарања и детекције, руковођења и командовања, маневарских способности и транспорта јединица и, посебно, у области оружја за масовно уништа-

¹³ К. Сорокин, *Геополитика савремености и геостратегија Русије*, Российская политическая энциклопедия, Москва, 1996, стр. 16–22.

¹⁴ К. Плесаков, *исто*, стр. 7, 18.

вање и далекометних система оружја, уздрмани су традиционални геополитички постулати неповредivosti простора. Региони који су некада сматрани за неповредиве, постали су рањиви. Тим променама је смањен и геополитички значај географских чинилаца (простор, раздаљина, шуме, планине, реке, мора и океани) као детерминанти привредне активности, заштите од напада и праваца експанзије. На пример, због усавршавања ракетних система и ваздухопловне технологије, регион Арктика може да се користи за непријатељев продор у Русију. Такође, због повећања транспортних могућности у друмском и ваздушном саобраћају и коришћења ценовода за стратегијско снабдевање нафтом и гасом смањен је традиционални геополитички значај железничког и поморског саобраћаја.

Током последњих деценија знатно су се променили начини контролisaња географског простора. Усавршавани су начини физичке контроле и уведена нова средства нефизичке контроле (политичка, економска, идеолошка, демографска, информативна итд.). Зависно од тога, и геополитичка експанзија поприма нове форме. Под традиционалном експанзијом подразумевано је територијално проширење или успостављање сфера војно-политичког утицаја. Међутим, многи недавни конфликти, произишли из територијалних спорења, остали су на нивоу ниског интензитета јер супротстављене стране нису биле вољне да их решавају војним средствима уколико је била непредвидива економска и војна реакција браниоца и светске заједнице. У будућности се може повећати вероватноћа територијалних експанзија и сукоба високог интензитета због надметања за природне ресурсе и могуће је да геополитичка експанзија добије информативну, цивилизацијску, религиозну, етничку, економску и политичку димензију (укључујући притисак, санкције, изолацију итд.).

У оквиру свих тих промена руски геополитичари оспоравају (изражавају сумњу) традиционални модел конфронтације између средишта и остатка света зато што се у том концепту полази од биполарности и статичног стања, док је савремени свет полицентричан, мултиструктуралан и променљив. Зато Сорокин процењује да неће бити правих зона конфронтације између геополитичких полова, мада ће већина подручја имати своје центре гравитације. Могуће је, сматра он, да геополитички полови конвергирају и сарађују, мада ће увек бити простора за сукобе, и напомиње да у мултиструктуралном геополитичком уређењу има више ризика од погрешних судова (процена) него у претходној статичној ситуацији.¹⁵

Изгледа да се у реформи геополитике, за коју се залажу руски теоретичари, задржава срж класичне геополитике. Ипак, неки судови су очигледно неодмерени, на пример, порицање географског детерминизма, који је, и поред свих наведених промена, још увек у извесној мери актуелан. Географија можда више не утиче на то коју врсту политике треба форсирати, али условљава нека основна ограничења и могућно-

¹⁵ Полицентрична слика света руских геополитичара има заједничких црта са Ле Доновим моделом односа између средишта света и подручја центра моћи.

сти. На пример, географске одлике Русије и даље чине знатно рањивијим њене источне, западне и јужне границе од суверених региона који су географски лоцирани уз Арктички океан, и тако мање погодни не само за класичне него и за савремене видове уgroжавања.

Геополитичка легитимација савремене Русије

Актуелна геополитичка ситуација Русије нестабилна је и умногосте замршена. Земља се још увек опоравља од последица распада Совјетског Савеза. Демократизација друштва и оријентација на тржишну привреду оцењују се као значајан позитиван правац, али руска међународна позиција још увек је недовољно јасна, као и основни циљеви спољне политике Русије, тако да се тешко може прецизно одредити њен геополитички код и предвидети њено понашање.

После распада Совјетског Савеза, од бивше суперсиле Русији су припале три четвртине територије, пола становништва, 60 одсто националног богатства и бруто националног производа (укључујући две трећине индустријске и 45 одсто пољопривредне производње), 70 одсто извоза и 85 одсто оружаних снага (удео Украјине је 2,7 одсто територије и 15–22 одсто бруто националног производа, док је Казахстану припало 12 одсто територије и од три до седам одсто бруто националног производа).¹⁶ Према неколико елемената Русија је смањена копија Совјетског Савеза, што није довољно да се Русија назове глобалном силом. Распадом Совјетског Савеза изгубила је три од четири геополитичка круга, које је вековима стварала око централног простора. Њено укупно геополитичко поље не протеже се више изван граница Руске Федерације и нема целокупну политичку или војну контролу над бившим совјетским републикама, нити контролише руску дијаспору. Насупрот томе, неке бивше совјетске републике успеле су да остваре делимичну контролу над руским простором на основу економске међузависности наслеђене од совјетског привредног система.

Руска гранична линија од североисточних граница Естоније до Донбаса, Крима и северних предела Кавказа протеже се кроз различита геополитичка подручја, тако да постоји опасност од конфликта. На северу, Русија има нерашчишћене односе са Норвешком око разграничења у водама Арктика и око богатих природних ресурса морског дна. У региону Балтичког мора још није потписала гранични споразум са Литвом и Естонијом. Постоје немири на граници у региону Кавказа, а на Далеком истоку питање Курилских острва баца сенку на руско-јапанске односе. Мада је граница са Казахстаном стабилна, променљива ситуација у централној Азији може да буде опасна по руске трговачке комуникације.

Границе имају нову улогу унутар територије бившег Совјетског Савеза. Ако су некада и биле административне, оне су сада границе

¹⁶ А. Puheloinen, *Russia's geopolitical interests in the baltic area*, Helsinki, National Defence College, 1999, p. 28.

између држава, а размештај етничког становништва и коришћење земљишта не поклапају се са новим границама.¹⁷ Због тога би лабављење граница унутар Заједнице Независних Држава имало за Русију изузетан значај: ублажили би се проблеми, спречили сукоби, промовисала кохезија и омогућио већи руски утицај у бившим совјетским републикама. Чињеница да је Русија преузела одговорност за чување спољашњих граница свих република Заједнице (осим Азербејџана) одражава значај тих интереса. Спорна гранична питања апсорбују политичку енергију и отежавају економске активности, али у неким ситуацијама Русија може да добије прилику за остварење својих безбедносних интереса балансирањем између суседних држава. Добар пример за то су активности Русије у вези са кризом у Абхазији и Нагорно-Карабаху.

Комуникацијски правци значајно су промењени. Прилази Русије океанима ограниченији су него што су били за Совјетски Савез. У северним водама постоје три главне морске луке: Мурманск, Архангел и Петропавловск-Камчатски, и по једна или две велике луке на свим осталим правцима: Владивосток и Нахотка на Далеком истоку, Новоросијск на Црном мору, и Санкт-Петербург и Калининград на Балтичком мору. Пошто је већина некадашњих совјетских лука на Црном и Балтичком мору изгубљена, капацитет постојећих лука је недовољан за међународне контакте Русије. Новоросијск, Мурманск и Калининград су једине луке које су преко целе године без леда и које се могу користити за везе с Европом. С обзиром на ограниченост приступа Црном и Балтичком мору, очигледно је да ће у наредном периоду руска политика бити веома активна према тим подручјима. Тај дебаланс између потреба и могућности може да има за последицу спољне тензије између Русије, Украјине и балтичких држава.

Копнене комуникације Русије чак су изолованије него излаз на море, а саобраћај отежава слаба инфраструктура. На пример, због лоших путева, просечна брзина камиона по Русији износи само трећину брзине кретања у развијеним земљама а 75 одсто средстава намењених за изградњу путева користиће се за поправке постојећих саобраћајница.¹⁸ Ипак, највећа промена у вези с комуникацијама јесте то што већина копнених веза Русије са западном Европом сада води преко неколико земаља, што те везе чини знатно скупљим и непоузданијим него у време Совјетског Савеза. На пример, прекидом комуникација у Белорусији, уз слабости трговинских веза преко Балтичког мора, Русија би скоро потпуно била изолована од Запада. Она има директне копнене транспортне везе с европским земљама изван ЗНД само у два подручја: са Пољском, преко енклаве Калининград, и са Финском и Норвешком, преко своје северозападне територије. Повећан је значај северне Европе као међународног комуникацијског правца за Русију и можда ће бити све

¹⁷ На пример, изван Русије, у бившим совјетским републикама живи 25 милиона Руса (према: А. Puheloinen, *исто*, стр. 28).

¹⁸ В. Разуваев, *Геополитика постсоветского пространства*, Росийская академия наук, 1993, стр. 23.

већи уколико Русија почне да експлоатише огромне енергетске ресурсе у Арктичком океану. Убудуће, за трговину ће, вероватно, бити све значајније поморске комуникације на рачун копнених комуникација. Међутим, на дуг рок, то се може променити ако западно оријентисане привреде земаља из источног дела централне Европе учине западна тржишта физички приступачнијим за Русију.

У погледу телекомуникација, компјутеризације и информативних система Русија много заостаје за развијеним земљама. Процењује се да је Русија по нивоу телекомуникација 41. земља у свету, тако да заостаје за земљама Запада најмање 15–20 година. Према степену компјутеризације Русија заостаје не само за развијеним него и за новоиндустријализованим земљама: према броју компјутера по становнику тек је на 36. месту у свету.¹⁹ Непостојање националне компјутерске мреже је велики недостатак, упркос чињеници да у неким областима постоје развијене информатичке мреже.

На геополитичку моћ Русије неповољно утичу и бројне друге околности. Индустриска и пољопривредна производња су у паду, инфраструктура је у све лошијем стању, порез се не убира, плате се редовно не исплаћују, становништво сиромашни... Изразито неповољну економску ситуацију потврђују следећи подаци: до 1995. године обим домаће производње опао је за 34 одсто у односу на ниво из 1991. године; удео индустрије у привредној активности земље у 1996. години износио је 40, а осамдесетих година 75 одсто; у индустрији је више од 40 одсто послова непрофитабилно, а у транспорту чак 60 одсто; током 1996. године само 16 одсто фирми и организација није починило озбиљне пореске прекршаје а 34 одсто уопште није плаћало порезе; од 1991. до 1995. године производња житарица опала је за 45 одсто, а Русија је четрдесета земља у свету по потрошњи хране у односу на национални доходак.²⁰

Економска криза можда може да се сматра као краткорочан проблем. Међутим, неке друге околности могу да буду погубније, на пример демографски развој. Наиме, претња за Русију је популациони дефицит. Бројно стање и квалитет становништва се смањују, просечан век се скратио, ниским стандардом становништво је физички и ментално угрожено, а етно-национална структура се погоршава. Просечан животни век мушкараца је 58 година (у неким регионима мањи од 50), док просечан век жена износи 72 године. Број новорођених на 1.000 становника смањено се са 17 у 1985. години и 13,5 у 1990. на свега девет одсто у 1996. години. Број преминулих на 1.000 становника повећао се у истом периоду са 11 на 15 (слично као у неким афричким земљама),

¹⁹ В. Д. Андрианов, *Росија в мировой економике*, Издаелство Центра комплексних социјалних иследованиј и маркетинга, 1995, стр. 69–74.

²⁰ А. Puheloinen, *исто*, стр. 31 (у време Совјетског Савеза статистичким бројкама је приказивано стање бољим него што је било, а у постсовјетском периоду велики део привредних активности је изван статистичке евиденције. Због тога се на основу статистичких показатеља можда ствара суморнија слика промена него што стварно јесте, али она, свакако, није нимало повољна).

што би, ако се таква ситуација настави, имало за последицу да се број становника Русије у наредне 33 године смањи са садашњих 147 милиона на 123 милиона становника.²¹ Све то може да изазове озбиљне проблеме у искоришћавању природних ресурса земље, као и слабљење државе у информативном, комуникацијском и војном погледу. Може се догодити да људски ресурси Русије буду недовољни за унапређење индустрије, пољопривреде и интелектуалног рада. Такав развој догађаја могао би да охрабри стране чиниоце да посегну за руским геополитичким простором и ресурсима, док би, истовремено, забринути због заостајања, етнички Руси могли радикалније да наступају. Константин Сорокин сматра да тежиште развоја треба да буде на преосталим унутрашњим чиниоцима геополитичке моћи, као што су: природни ресурси, војна моћ (укључујући и нуклеарно оружје) и јаке области индустрије, као што је производња војне опреме.²² Међутим, без обзира на то колико је значај природних ресурса неспоран, чињеница је и то да у савременом свету јачању геополитичке позиције и богатства више доприноси комбинација природних ресурса и образовања, односно, производња с вишим степеном обраде, иновације и кооперација него природни ресурси, што је у овом тренутку више слаба тачка Русије него њена предност.

Стање оружаних снага Русије такође је веома погоршано. Према проценама експерата, борбена готовост стално опада од 1990. године.²³ Као доказ за то наводи се, између осталог, следеће: Русија поседује само 80–90 одсто неопходног наоружања и војне опреме, а многи системи оружја су дотрајали; само трећина дивизија копнене војске борбено је спремна; око 50 одсто руских ратних бродова није у оперативној употреби, док су остали укрцани на нивоу 65–70 одсто. Такође, у оперативној употреби је само око 50 одсто војних авиона. Због nestaшице керозина, пилоти лете годишње 30–50, уместо 180–240 сати. Процењује се да снага нуклеарног оружја Русије износи око 40 одсто снаге нуклеарног оружја Сједињених Држава. Готово половина одбрамбених инсталација Совјетског Савеза неопходних за ратовање са главним ривалима сада је лоцирана изван граница Русије. Будућност руске војне индустрије је неизвесна. У 1986. години Совјетски Савез је учествовао са 43 одсто у укупној продаји оружја у свету. Удео Русије у том послу у 1996. години износио је 17 одсто. Упркос недавном повећању извоза оружја, мали приходи на домаћем тржишту и ограничене могућности индустрије да без помоћи владе развија високе технологије, упоредо с недовољним војним буџетом, могу да доведу у питање опстанак конструкционих бироа и производних линија, као и могућност да се руска армија дугорочно обезбеђује модерном опремом.

Деведесетих година највеће силе света су знатно редуковале издвајање за војску. Али, случај Русије је посебан због непредвиђеног, неконтролисаног нарушавања система одбране и великог пада квалитета

²¹ Исто, стр. 32.

²² К. Сорокин, исто, стр. 50 и 51.

²³ А. Puheloinen, исто, стр. 33.

који би ускоро могао да постане ненадокнадив. Стога се намеће питање да ли би Русија својим ОС могла да се одбрани од напада споља, иако јој тренутно, према изјави министра одбране Игора Сергејева, не прети опасност од агресије већих размера, барем до 2005. године. Међутим, могући су локални ратови који се тичу интереса Русије. Сходно томе, главни задаци ОС Русије у будућности биће: обезбеђивање загарантованог нуклеарног одвраћања; спречавање свих покушаја притисака на Русију употребом силе; обезбеђивање информационе безбедности и предузимање информационих противмера; сарадња с осталим компонентама силе у борби против тероризма и испуњавање руских међународних обавеза.²⁴

Наведене тенденције и промене у безбедносном окружењу налажу темељито преиспитивање система одбране Русије. Неопходна је хитна војна реформа, укључујући и драстично смањивање оружаних снага. Међутим, Русија не може да одржава ОС у постојећем обиму, а нема новца да изведе брзу реформу војске. Теоријски, најповољније је да се план за војну реформу спроводи у вези с концептом остваривања националне безбедности и новом војном доктрином. У сваком случају, од економике ће зависити суштина реформе оружаних снага. Слабљење ОС траје већ скоро десет година и процењује се да ће за њихово поновно изграђивање бити потребно најмање још толико времена. У најбољем случају, Русија неће моћи да поврати своју некадашњу војну моћ пре 2010. године. Један од основних задатака војне реформе јесте успостављање новог модела сарадње између економије, политике, друштва и војне организације државе. Тежиште реформе је на изграђивању модерно опремљених, борбено спремних, компактних и покретљивих оружаних снага које ће имати довољан потенцијал за одвраћање непријатеља, и професионалну, психолошку и моралну ефикасност на нивоу модерних армија.²⁵

Стварни ефекти наведених редукција војске тешко могу да се процене зато што није сасвим познат обим снага у односу на које се наведени проценти редукције израчунавају. Према неким проценама, чак и милион и 200.000 људи у ОС било би знатно више него што Русија у будућности може себи да приушти, посебно ако настоји да створи добро опремљену војску и задржи садашњи ниво (3,5 одсто) издвајања за одбрану. Због тога, коначна величина ОС могла би да буде и испод нивоа од милион људи.

²⁴ В. Березко и М. Сиделников, *Мы должны учиться бит прагматиками*, „Красная звезда“, 3 септембар 1998.

²⁵ Током прве фазе, до краја 2000. године, планирано је више квалитативних промена, укључујући организовање (формирање) формације и јединица сталне борбене готовости на стратегијским правцима. Групаације копнене војске и морнарице у подручју Калининграда и Лењинградског војног округа биће смањене на 40 одсто. Тамо неће бити размештане формације изнад нивоа дивизије и бригаде. Током реформе биће редуктована морнарица, тако да ће, између осталог, број пловних објеката да се смањи на 20 одсто. Већ у првој фази реформе укупно бројно стање оружаних снага биће сведено на милион и 200 хиљада људи („Красная звезда“, 17. јун, 1998, и 13. август 1998).

Русија је под снажним спољашњим и унутрашњим геополитичким притисцима. На западу је западноевропски геополитички стожер, који обухвата све јачи НАТО, Немачку и Европску унију и који, повећавањем политичке, економске и војне моћи, продире ближе руском стожерном подручју. Такав развој ситуације се у Русији доживљава као индиректна опасност и наговештај да би Русија могла да се нађе иза водећих сила и постане предмет манипулација и застрашивања. Запад би могао економски и војно да доминира Русијом, да је исклучи из Европе, да јој оспори прилазе источној Европи и ограничи слободу деловања. У овом тренутку та опасност више је економске и политичке него војне природе. Однос између Русије и западноевропског стожера се променио. Почетком деведесетих година циљ Русије је био партнерство са Западом у изграђивању европске безбедности. Међутим, касније је постајало све неизвесније да ли ће се глас Русије чути у Европи. У Русији је то створило осећај искључености, изолације и дезинтеграције. Она је увек желела да буде европска држава, мада на себи својствен начин, без зависности од Европе. Закључком Оснивачког акта о узајамним односима, сарадњи и безбедности између НАТО-а и Руске Федерације значајно је побољшана ситуација јер је створен механизам за консултације и преговарање. Вредност и применљивост тог механизма вероватно ће бити уочљиви у следећих неколико година.

Најозбиљнија претња безбедности Русије долази, ипак, с југа, где се унакрсни геополитички притисци из руских и турско-иранских геополитичких стожера фокусирају на подручја Кавказа и централне Азије. Русе брине ситуација у Авганистану, и то може да буде један од разлога њеног приближавања Ирану. Одлуке Азербејџана и Грузије, почетком 1997. године, да успоставе стратегијско партнерство може да умањи моћ Москве у региону Кавказа. То може да сигнализује јачање исламског утицаја на јужној периферији „средишта света“. Такође, то указује на жељу земаља чланица ЗНД да сарађују на билатералној основи, што може да оснажи центрифугалне тенденције у Заједници. Ипак, има основа и за претпоставку да је смањење утицаја Русије у том региону само привремено и да би се утицај могао повећавати, пре свега преко хришћанских држава Јерменије и Грузије, јер је њима на основу искуства из историје, потребна помоћ Русије да би опстале у проблематичном кавкаском окружењу.

На Далеком истоку Русија тренутно има мање безбедносних проблема, али су они могући у будућности. У подручју руских далекоисточних граница сарађују три силе – Кина, Јапан и Сједињене Државе. Амерички интереси су све већи, Кина економски и војно јача и вероватно ће постати глобална сила, а Јапан није посебно вољан да сарађује с Русијом. Све то указује да је дугорочни изазов за Русију како да одржи утицај у том региону.

Анализа руске геополитичке ситуације наводи на три закључка. Прво, нестабилна геополитичка ситуација, као и војне и економске слабости, основни су чиниоци смањивања њене геополитичке моћи. Ру-

сија је сада углавном присиљена да исправља, уместо да иницира, а њена слобода деловања и избора видно се смањује. Друго, из наведеног произилази да унутрашње јачање треба да буде првенствено геополитички циљ Русије. У садашњим неповољним околностима, једини значајан инструмент Русије јесте политичка моћ наслеђена од Совјетског Савеза, али ће и она да опада ако нема јаче економске, војне и друге потпоре из руског стожера. Треће, изгледа да је једини начин за излазак Русије из кризе и дугорочну заштиту националних интереса стварање спољашњих услова којима ће се обезбедити предах за реформе у кући. Али, поставља се питање колико ће за то бити потребно времена? Јер, изгледа да се време неопходно за поновно стицање статуса велике силе сада мора рачунати у деценијама.

Упркос наведеној суморној слици, Русија има значајне геополитичке потенцијале: огромну територију, богате природне ресурсе и повољан положај, који је чини споном између Европе и Азије. Она поседује 25 одсто светских енергетских ресурса и не зависи ни од кога у погледу сировина. Према стратегијском нуклеарном потенцијалу Русија, за сада, парира Сједињеним Државама и задржаће своје стратегијске снаге. То је веома значајно, али обнављање геополитичке моћи могуће је само под условом да руски политички систем пронађе и примени одговарајуће варијанте.

Варијанте геополитичке стратегије Русије

Основа геополитичких погледа Русије може да се објасни на основу упоређења садашње ситуације са ситуацијом после Другог светског рата, када су се сукобљавала два концепта светског поретка: „универзалистички“ концепт и концепт „сфере утицаја“. Према универзалистичком виђењу национална безбедност може да се гарантује преко једне међународне организације, док је према концепту сфере утицаја гаранција у равнотежи моћи. Према оцени западних аналитичара, америчко схватање је било универзалистичко, док су Совјети репрезентовали концепт сфере утицаја. У садашње време такође изгледа да ставови Запада којима се фаворизује ширење НАТО-а произилазе из универзалистичког гледишта, док руски став (позиција) одражава концепт сфере утицаја. Према студији Евгенија Базахова (из 1996. године), поновно успостављање сопствене сфере утицаја један је од основних циљева спољне политике Русије.²⁶ Такође, од почетка деведесетих година, Русија сматра најближе суседе зоном својих виталних интереса. Та позиција је за сада остала непромењена, а за то су, као и за настајање те позиције, умногоне заслужне и водеће силе Запада. Наиме, након завршетка „хладног рата“, Русија је у првим данима своје самосталности, у настојању да успостави „партнерство“ са Западом, наглашавала да ниједну земљу не сматра својим непријатељем. Међутим, САД и друге западне земље, како запажају кинески аналитичари Ванг Руи и

²⁶ Према А. Puheloinen, *исто*, стр. 38.

Ланг Веи,²⁷ наставиле су са „хладним ратом“ на менталном плану, настојећи да искористе постојеће политичке, економске и војне слабости Русије и продуже с политиком њеног спутавања с намером да је поцепају и спрече да се поново домогне позиције велике силе. То је, сматрају они, приморало Русију да преиспита своју безбедносну политику и да трансформише своју војну стратегију од стратегије „искључиве одбране“, из доба Михаила Горбачова, преко стратегије „активне одбране“, у стратегију „реалистичног задржавања“. Ширење НАТО-а на Исток супротно је стратегијским интересима Русије и зато спречавање, односно успоравање, тог продора постаје главни циљ руске стратегије. То редефинисање НАТО-а као главне опасности по Русију, наглашавају наведени аутори, није за Русе једноставна регресија политике. То је неминован исход суровог разлаза између Русије и западних сила у остваривању њихових стратегијских интереса.

Према Пухелоинену, теоријски, Русија има три стратегијске геополитичке варијанте: *стратегију експанзије*, *стратегију попуштања* и *позициону (status quo) стратегију*.²⁸ На основу наведених података јасно је да Русија нема довољно економске и војне моћи за *експанзивну стратегију*. Због тога је мало вероватно да би радикалне националистичке снаге, ако би дошле на власт у Русији, примениле агресивну политику. Покушај територијалне експанзије довео би Русију у позицију из које би вероватно постојао само један излаз – повлачење, без икаквих позитивних резултата.²⁹

Идеје о поновном уједињавању бивших совјетских република или поновном стварању неке нове руске империје, у сваком случају, нису реалне. За грађење руске (совјетске) империје биле су потребне стотине година. Сада, у случају и да постоје такве жеље, Русија нема средства чак ни да започне њихово остварење. Употреба силе ради остварења таквог циља у догледно време је искључена, а суседне земље не желе добровољно да се прикључе Русији, осим Белорусије. Наиме, тежње суседа су сасвим супротне, а Русија је неповратно изгубила земље бившег Варшавског пакта. Искуство тих земаља са Совјетским Савезом учинило је да оне избегавају блиске политичке везе с Русијом, а нема ни економских подстицаја за поновно уједињавање.

Сарадња са неколико најближих суседа ипак постоји, посебно на економском плану и у вези с неким аспектима безбедности (на пример, обезбеђење границе). Али, новоосамостаљене земље избегавају да формирају савезе који би Русији пружили прилику да доминира. На пример, Украјина, Азербејџан и Узбекистан учинили су одлучан корак против свих планова о стварању одбрамбеног савеза унутар Заједнице Независних Држава. Пошто су се заговорници чвршће интеграције ЗНД

²⁷ W. Rui and L. Wei, *Preliminary Analise of Russian Military Strategy*, International Strategic Studies, 1997, No3, Chinese Institute for International Strategic Studies.

²⁸ A. Puheloinen, *исто*, стр. 38.

²⁹ Искуство из интервенције у Авганистану показало је да се војна моћ не може увек претворити у политичку моћ као педесетих и шездесетих година у Мађарској и Чехословачкој.

суочили с одлучним отпором, што је у неким случајевима довело и до негативних реаговања, Русија је приморана да гради односе са суседством на билатералној основи, уместо преко мултилатералне, јединствене (заједничке) стратегије. Због тога ће, вероватно, утицати на те земље појединачно, концентришући се на подручја и функције за које је сама заинтересована. Без сумње, руски интереси и поседовање одговарајућих геополитичких инструмената, за сваки случај понаособ, предуслови су за вођење такве политике.

Остали нетериторијални облици експанзије такође су непримењиви. Најближи суседи Русије, као и суседи Совјетског Савеза, супротно су оријентисани и разликују се од Русије у културном, историјском и религиозном погледу, тако да је експанзија Русије у тим регионима немогућа (Белорусија и Казахстан су можда изузеци).

Друга варијанта је *стратегија попуштања*, која се чини неодговарајућом из више разлога. Прво, садашња геополитичка ситуација сматра се једном од последица стратегије попуштања с краја осамдесетих и почетком деведесетих година. Спољна политика у том периоду често се критикује због великих и исхитрених уступака, укључујући концесије у нуклеарном и конвенционалном наоружању и војном присуству у Европи, и то без одговарајућих компензација. Према критичарима тих уступака, друга врста политике, заснована на приближавању, корак по корак, довела би Русију у повољнију геополитичку позицију. Друго, изгледа да је целокупно руско политичко деловање усмерено на очување територијалног интегритета Руске Федерације. Спољнополитичка активност садашње администрације, директно или индиректно, сматра неопходним обнављање статуса велике силе, што је, истовремено, и став опозиције. Стратегија попуштања, једноставно, не иде уз таква политичка настојања. Треће, територијалне концесије су ризичне због могућности распада Руске Федерације. У садашње време тај ризик не изгледа велики зато што не постоје праве сепаратистичке идеје, али неке републике, посебно оне с великим природним ресурсима, могле би да теже барем ка делимичном суверенитету, упркос чињеници да би он могао да буде ограничен економском и/или територијалном зависношћу од Русије. Москва мора да узима у обзир тај ризик, иако има на располагању бројна средства за притисак на сепаратистичке регионе. Четврти разлог против примене стратегије попуштања јесте то што сада не постоји ништа што Русију на то приморава. Она се може приволети да учини концесије у вези с економским, политичким и војнополитичким питањима, али је оне, с друге стране, чине отпорнијом на даље повлачење (уступке).

Од три наведене варијанте геополитичке стратегије Русији једино преостаје, као прихватљива, *позициона (status quo) стратегија*. Без сумње, суштина те стратегије била би да се земље први суседи задрже у интересној сфери Русије и да се ублаже штете узроковане ширењем Северноатлантског пакта. Истовремено, Русија треба да буде активна и у односима са земљама из „далеког иностранства“ како би спречила

да буде изолована. Будући да је геополитичка слабост главно ограничење избора Русије, Константин Сорокин предлаже да Русија балансира између других геополитичких центара моћи, као што су Европа, САД, Кина итд. и у односима са њима. То би било у интересу тренутно слабе Русије и омогућило би да се одржава мултиполарни геополитички светски поредак, без супериорности било којег центра моћи.³⁰

Укратко, позиција Русије у односу на остале геополитичке центре моћи била би стратегија оклевајућих (одгађајућих, замајавајућих) акција, уз примену традиционалних метода балансирања моћи које је Русија користила кроз своју историју. Међутим, успех Русије биће ограничен због чињенице да је и за такву улогу неопходна моћ. Због тога, будући да је притиснута са Запада, могла би да буде активнија у правцу југа и истока. У вези с тим може да се посматра и приближавање Русије Ирану. Приближавање Кини је логичан елемент руске политике балансирања, с обзиром на то да ће у будућности Сједињеним Државама вероватно бити потребни добри односи са Русијом да би могле да парирају све већој моћи Кине. Међутим, савез Русије и Кине веома је мало вероватан зато што би Кина прихватила само једну улогу у том савезу – улогу лидера. Осим тога, изгледа да је политика Кине пре оријентисана на широку међународну сарадњу него на стварање савеза.

Поред наведених варијаната, дефинисаних према могућем нивоу спољнополитичких аспирација Русије, у анализама њене геополитике помињу се и различите варијанте зависно на смер тих аспирација. Тако се говори о три главне оријентације Русије: окретању к Западу, окретању к Истоку и окретању ка себи, које Загорски означава као „атлантизам“, „урализам“ и „неоантиимперијализам“.³¹

Атлантизам значи интеграцију и сарадњу са западном економском и политичком сфером. Такво геополитичко схватање, које се може упоредити са циљевима тзв. западњака средином 19. века, уз прихватање западних вредности, јесте изазов и могућност за будући развој Русије. Садашње руководство ради у том правцу, па је Русија учинила многе практичне кораке везане за пријем у међународне организације и друге облике сарадње с остатком Европе.

Уралско (евроазијско) опредељење има корене у схватању словенофила и Достојевског да Русија има геополитички задатак да посредује између Европе и Азије. Према том схватању, Русија има сопствену културу, засновану на словенском наслеђу и ортодоксној религији, па чак не би требало ни да покушава да постане део Европе, већ да се развија на основу својих традиција. То значи одбијање (напуштање) западне евроцентричне историје и западних концепата либералне демократије, правде, парламентаризма и индивидуалних људских права.

³⁰ Русија би, на пример, могла да прилагоди своје економске и војно-политичке позиције у интересу овог или оног субјекта, да користи испоруке енергије (нафта, гас) за остваривање утицаја и да користи на најбољи начин спорења између светских сила, правећи комбинације са једном или другом страном, зависно од ситуације.

³¹ А. Загорски, према Tuomi, *исто*, стр. 50.

Заговорници те доктрине тврде да интеграција са западном привредом не би могла да да резултате и да је апсурдно и опасно позајмљивање економског модела који је неконзистентан с националном културом и интелектуалним и моралним вредностима.

Треће схватање – *неоантиимперијализам*, углавном се заснива на старим геополитичким схватањима. Присталице те оријентације признају чињеницу да сада постоји једна суперсила у свету. Стабилни мир је нестао а последице новонастале ситуације су немири и сепаратизам. Требало би да се поново успостави равнотежа снага, али сама Русија је сувише слаба, па би савез са Кином чинио потребну евроазијску геополитичку силу наспрам Сједињених Држава. У пракси, Русија је предузела мере за успостављање добрих односа са Кином и Индијом. Русија и Кина су интензивирале сарадњу у многим областима и говоре о стратегијском савезу и мултиполарном свету, у духу отпора западној доминацији. Обновљени панславизам, односно неославизам, могао би да буде потпора другој и трећој геополитичкој оријентацији, с обзиром на становиште да једино ослобађање снага везаних за вековима старе духовне, религијске и социјалне традиције може да спаси Русију од потпуног колапса. Присталице панславизма теже унификацији бивших словенских совјетских република и наглашавају разлике у односу на Запад као и Евроазијска филозофска школа. Истовремено, у ту филозофију, као и у неоантиимперијализам, уграђена је идеја о равнотежи моћи.

Подршка наведеним оријентацијама у руској економској, политичкој и војној елити прилично је уједначена. Резултати истраживања у којима је испитаницима понуђено да се одреде за једну или више наведених оријентација показали су да је трећина спремна да прихвати атлантску оријентацију, трећина неоантиимперијалистичку, док су се чак три четвртине испитаника одредиле за уралску варијанту.³² То показује да неки људи подржавају више него једну варијанту, али и да већина сматра да је најбољи избор независна политика, што одговара традиционалном геополитичком схватању Русије као велике силе.

Закључак

Историја Русије и Совјетског Савеза, у целини, емпиријски је доказ „реалистичне“ геополитике, у којој су, према Туомију, повезане снага, раздаљина и експанзија. Наиме, кад год је земља била јака, ширила је своје границе и сфере утицаја, док се у периодима слабости повлачила са својих удаљених подручја.

Обрасци формирања геополитичког размишљања и понашања показали су се као невероватно слични у свим фазама постојања Русије. Многи предлози су, у ствари, стари, али су њихова форма и нагласци варирали у различитим периодима. Стога, наведене геополитичке оријентације: окретање Западу, окретање Истоку и окретање себи, односно

---

³² Исто, стр. 52.

„атлантизам“, „урализам“ и „неоантиимперијализам“, нису само теоријски конструкти и резултат имагинације аналитичара, већ реалне могућности, али тренутно с различитим изгледима за оживотворење у облику конкретнијег геополитичког понашања.

Према логици фаза геополитичког понашања, Русија у садашњој ситуацији мора да дефинише своју нову улогу у свету, нови геополитички код, односно менталну мапу као једно од оруђа које помаже да се одреде њени основни интереси у спољашњем свету. Део тог будућег геополитичког кода требало би да буде идеологија која је прихватљива за већину становништва. За сада се зна да се, на пример, ни конкретна економска ситуација, ни демографска слика земље, ни њен општеприхваћен идентитет не заснивају на задовољавајућој основи. У сличним приликама у прошлости државе су биле склоне кад год би њихова позиција конкурента била слаба, да се концентришу на унутрашњи развој и протекционизам. Сходно томе, догађаји у садашњој Русији могли би да указују на тај правац.